

Aantekeningen bij de serie: Moedig, Weer-woord (I-VII), Welbespraakt zwijgen.

Aantekeningen over: inhoud en vorm, gedachten en associaties, verwijzingen bij deze serie.

De Weer-woord serie is ontstaan in de tijd van aanhoudende mensonterende agressie van Rusland tegenover Oekraïne, in de wereld van steeds verder toenemende machtsconcentratie bij autoritaire, dictatoriale (pseudo)leiders en hun propaganda-uitbuiters.

De vraag rijst wat je in zo'n tijd kunt doen: waar haal je je inspiratie, je hoop en moed vandaan? en je gaat te rade bij 'levende' voorbeelden uit het verleden.

De gevonden, vertaalde, teksten zijn van O. Mandelstam (1891-1938) uit zijn Voronezj periode (1934-1937) toen hij verbannen was vanwege o.a. zijn spotdicht op Stalin. Het was een tijd van de ergste staatsterreur. Publicatie van zijn gedichten was al lang uitgesloten. Toch schreef hij, innerlijk vrij en z'n lot onder ogen ziend, voor de toekomstige lezers! Zo weerstond hij de schier uitzichtloze positie.

Aansporing tot verbeeldingskracht, schoonheid, veelkleurigheid, licht en lucht en waarheid, verbondenheid met hen die de menselijkheid hooghouden in tijden van onderdrukking en terreur. Dat is wat uit zijn gedichten spreekt, ook al zijn er momenten van benauwende vertwijfeling en pogingen tot aanpassing aan de gruwelijke omstandigheden aanwezig.

Het zijn tekenen van hoop, van volheid van het leven, van humaniteit. Het getuigt van het in dankbaarheid herkennen van lotsverbondenheid met onsterfelijke, grote kunstenaars uit andere tijden en andere plaatsen.. Kunstenaars die hebben geleden onder necrofiële machthebbers, maar van wie hun werk in de stroom van hoop levend is gebleven en wordt doorgegeven als lichtende voorbeelden in tijden van duisternis. Deze tekenen van hoop geven moed om door te gaan.

Het ritme van de tijdloosheid, de wijsheid van geduld, de aandacht die onverwachte rijkdom schenkt, humor die de zwaarte verlicht, de vele perspectieven die schijnbare tegenstellingen tot een samenbindende eenheid brengen en zicht op een oneindige ruimte voor vol-leven bieden. Daar waar het individu zichzelf overstijgt en meer één wordt met het al-menselijke: de andere levenden vindt.

Het belang van het levende, ware woord, de zuivering van gedachten:

Weer-woord, weerwoord tegenover ontmenselijking!

Iets van deze gedachten heb ik willen omzetten in mijn hout- en lino'sneden, met aandacht voor ruimte, meerdere perspectieven hanterend, genuanceerd tonaal kleurgebruik. Beeld en woord samenbrengend, al associërend en elkaar versterkend als samenspraak.

Aan de 'Weer-woord' serie (I-VII) heb ik 2 werken toegevoegd als begeleidende statements: 'Moedig' (nr. 0) en 'Welbespraakt zwijgen' (nr. 8)

Vervolg aantekeningen Weer-woord

Nr. 0: 'Moedig'

Het gedicht 'Wind strijkt door mijn schaarse haren...' geeft allerlei vormen van herkenning, al schreef Mandelstam dit reeds op z'n 31ste en waren de omstandigheden na de revolutie en burgeroorlog angstaanjagend en onzeker.

Het besef van het ouder worden en de naderende dood is in deze druk onmiskenbaar aanwezig met de vele grafstenen en levensbomen. Echter, min of meer centraal staat de voorstelling van kolonel Tsygalski die zijn zuster druiven en rijst komt brengen (de kolonel die de generaal kan vragen om op te houden met de oorlog en hem thuis wil uitnodigen voor een praatje; die kolonel die de gevangengenomen Mandelstam eens het leven redde). Het leven moedig ten volle te leven in de overtuiging dat het scheppende niet voor niets is geweest; dat is een steunende gedachte.

Al associërend zijn in deze hout- linsnede allerlei, betekenisvolle, beelden teruggekomen die ik in eerder werk heb gebruikt, zoals uit de Armenië cyclus en uit de serie Kinderlijke onschuld: "kinderboeken te lezen, meer niet..." en uit de Egyptische Postzegel groep: kolonel Tsygalski, maar ook beelden uit de Weer-woord serie komen erin terug, naast beelden van dierbare persoonlijke herinneringen.

De carrousel brengt het circulaire, het steeds weerkerende, in beeld: hoe verleden, heden en toekomst met elkaar verbonden zijn in de stroom van de menselijke geschiedenis, de herkenning in lotsverbondenheid. Ook de wolken die komen en gaan, steeds weer in een andere vorm, maar altijd hetzelfde: wolk. Een terugkerend, weemoedig stemmend gegeven. In het gedicht; "Kinderboeken te lezen, meer niet..." (1909) staan de zinnen " 'K ben het leven zo dodelijk zat, nimmer zal ik het kunnen aanvaarden/ toch bemin ik mijn schamele aarde, want ik heb nooit een and're gehad."

Het beeld van de carrousel 'rijmt' met de verschijningsvorm van de druiven die Tsygalski draagt en met de kale levensbomen en de groene boom.

De kleur van de herder (of is het een profeet, of zwerver?) en van de schapen verbindt beide in een halve cirkel.

De compositie is verder opgebouwd uit een aantal V-vormige, denkbeeldige lijnen met een scherpe hoek en één met een brede hoek. Het lijkt het in- en uitklappen als bij een harmonica, een muziekinstrument. Die compositielijnen geven verbinding en beweging in het beeld. Het grijsblauw van de lucht in het rechterdeel en het grijs-oker van de aarde en de rode strepen in dat rechterdeel, lopen a.h.w. achter het tekstblok door, waardoor de verschillende terreinen van de voorstelling in elkaar overlopen. De rechthoek van het tekstblok 'rijmt' weer met de rechthoeken in het middendeel (Armeense archaïsche grafstenen). En de driehoeken van de Armeense kerk resoneren in de driehoekige tent waar de zwakbegaafde zuster van Tsygalski met de vogel verblijft. Niet voor niets zijn er ook 3 zittende vrouwen onder de groene boom bij de kerk, die mediteren (zoals in een dierbare herinnering aan het klooster Sanahin). Een grafsteen bij Sanahin toonde de herinnering aan een muzikant uit een ver verleden: Sayat Nova?

De expressie van het desolate van het landschap, het onaffe, wordt in de invulling van het linker boven-veld voelbaar. Het is leeg, kale modder. Er is alleen die herder en mistige lucht waaruit de kleur is weggetrokken.

Het ornament op de linker grafsteen, wijnranken en vijgenboombladeren, heb ik ontleend aan Kaukasische grafstenen, met Bijbelse connotatie. En herinnert aan de grafsteen van mijn ouders. Op meerdere manieren zijn persoonlijke herinneringen verweven met het algemeen wereldse leven. 'Zoet is het moment van herkenning, in een ander, in een andere tijd en een andere plaats'.

Statisch aandoende vormen worden opgenomen in een grote stroom, die doorgaat. Zo verhoudt zich de tekst tot het levende woord. Daarbij is 'logisch denken, je onophoudelijk verbazen.' 'Het overgieten van steeds dezelfde eeuwige dromen, als bloedmonsters, van het ene glas in het andere.'

Het oranje driehoekige veld tussen de tent en de levensboom springt er wat uit qua kleurintensiteit. Iets van het ongemak, maar ook het feestelijke ervan, verwijst naar de voorstellingen ernaast: zoals de zwakbegaafde zorgbehoefte vrouw met haar vogel in dat onooglijke optreksel. Het is als oplichtend aards vuur, warmte die zich openbaart vanuit een kuil, een graf. Gesitueerd in een kil landschap.

Dat levenslang ploeteren, dat als maar weer terugkerende, de complexiteit van het menselijk bestaan, gevoed door hoop, kan gezien worden als een doorlopend verwerkingsproces van (oorlogs)ervaring.

Het is worstelen met het oxymoron, de samensmelting van tegenstellingen, schijnbare tegenstrijdigheden: oranje veld naast paarse lijnen.

Er zijn nog heel wat open witte plekken: ruimte voor moedig invulling-geven. De zwaarte is licht te dragen als je je opgenomen weet in de eeuwige stroom van herkenning.

De keuze om geen omkadering om het hele beeld te plaatsen, is vanwege de kwetsbare openheid. Het nog niet afgebakende de ruimte te geven.

De tonaliteit van de druk, de nuancering in de teruggetrokken kleuren, getuigt van enige mildheid t.o.v. de aftakeling en van een aansporing om er wat van te maken, ondanks de dreigingen van de ons omringende wereld: goed op te letten en te zien wat er te zien is, de moed niet te laten zakken en Moedig feest te vieren.

Deze druk, nr. 0, is een toevoeging aan de serie Weer-woord I-VII. -het is een tekst uit een andere periode, nl. 1922 (i.p.v. de verbanningstijd in Voronezj 1934-1937, waarin de teksten van de Weer-woord serie tot stand kwamen). Het werk van Mandelstam wordt echter gekenmerkt door een grote mate van eenheid. Alles is verbonden met elkaar.

Ouderdom geeft minder scherppte, lezen we. Deze plausibele veronderstelling schetst daarmee de achtergrond van hoe deze serie vorm kreeg: niet te veel stelligheid, maar zoeken naar de verschillende perspectieven, diepere levensmotieven die leiden naar standvastigheid.

Het is de kunst van 'het leven in het moment', die Mandelstam verstond in zijn benarde positie, maar die gesterkt werd door zijn overtuiging verbonden te zijn met lotgenoten uit andere tijden, die zijn blijven voortleven in hun werk. En tegelijkertijd de overtuiging zich verbonden te weten met zijn toekomstige 'gespreksgenoten': dat biedt de oneindigheid in het moment.

Door deze druk mede een persoonlijke invulling te geven, heb ik getracht de urgentie van het Weer-woord in onze tijd te benadrukken. Het is een uitdrukking van (bescheiden) 'gespreksgenoot' te willen zijn.

Aantekeningen bij Weer-woord nr. I 'Ik moet leven, al ben ik twee keer gestorven...'

In benauwende omstandigheden de wereld weer vruchtbaar maken door de aarde om te ploegen. In de opeenstapeling van aardlagen de geschiedenis te ervaren van verbondenheid met gelijkgestemden uit dat verleden, die hoop geeft om weer door te gaan. Die heldere gelaagde kleuren staan centraal in het beeld.

De tekst is opgebouwd uit drie delen: 1/de bedreiging, 2/ het besef van verbondenheid in het werk dat levenskracht geeft, 3/de ultieme inspiratie: Grieks-Romeinse, Europese cultuur: Michelangelo.

De wens om te leven ondanks de ellende; het omploegen van vette, vruchtbare klei waarbij de geschiedenis van lotgenoten steun biedt in het isolement. Het is benauwend stil ..., stilte die overwonnen wordt door de uitroep: hemel en Buonarrotti, dat associatie geeft met Michelangelo's fresco van de Schepping in de Sixtijnse kapel: God raakt de mens aan, geeft hem leven.

Omdat de tekst zo drie verschillende sferen in zich draagt, wilde ik ook meerdere perspectieven tegelijk in beeld brengen. Denk daarbij aan Matyoushin's 'verwijdend zien'. Vandaar de gekleurde hoeken (als door een trechter kijkend de ruimte in) die rondgang suggereren; de ijle luchten, doorbroken door blauwe strepen als overspoelende golven of als omgeploegde voren, zoals omschreven in het gedicht Zwarte Aarde; de circulaire behandeling van de tekst, de hemel in de onderste lagen. Ergens is de Ararat als een fata morgana te zien, de Armeense berg waar Noach's ark op vast liep en waar weer een nieuw begin, nieuw leven ontstond. Alles omgeven door veel lucht, wolken die komen en gaan, als cyclus van leven en dood.

Die mythische berg Ararat is in het beeld verbonden met de frisse kleurenladder in het centrum. Dat maakt zich los van de grauwe, mistige, in kleur ongedifferentieerde vlaktesuggestie: de steppe van het verbanningsoord Voronezj.

Zo ontstaan er veel ruimtes, aanzetten tot enig houvast, welke je weer verliest totdat je (als bij verruimd/ verwijdend zien) de veelheid van beelden tezamen kan vatten. De compositie is zo opgebouwd dat er via multi-perspectief een veelheid van ruimtes zich manifesteert. Manifesteren zou betekenen dat je iets vast in handen hebt, echter het tegendeel blijkt te gebeuren: namelijk de ongrijpbaarheid door complexiteit, nuanceringen in kleur.

Deze complexiteit is in feite een stellingname tegenover het ééndimensionale van beangstigend populisme.

In April '35 komt de stroom gedichten van Mandelstam in het eerste Voronezj schrift op gang. De stilte refereert aan de volledige censuur, het grote isolement door als balling als staatsgevaarlijk te worden gezien, wat met grote repressiedreiging gepaard gaat. Maar dat isolement maakt ruimte vrij voor waardevolle herinneringen, wat verbinding tot stand brengt met wat het leven hemels maakt.

De twee omkaderingen van het beeld: is het de suggestie van extra houvast aan het begin van deze serie, naast dat het de bepaling van het beeld zelf is? Een poging om het oneindige, die hemelse ruimtes, in het concrete van dit beeld te bevatten? Of is het ook een verwijzing naar 2 "overlijdensberichten", die weliswaar zijn uitgesteld?

De bleekroze kleur van de hoeken onderaan suggereert gebrek aan zuurstof, ademnood, maar ook vleeskleurige nabijheid, alsof het werk zich met de toeschouwer wil verbinden. In de ronde vorm suggereren ze trechtersvormige diepte. De kleurstrepen op dat roze veld lopen niet echt door, mengen niet echt: wat een voorlopig, wat vluchtig gevoel geeft. De kleurlijnen zijn gekromd, in lijn gebracht met de lijnen van de tekst, en als zodanig beweeglijk en levendig, een totaal lijnenspel.

De linker bovenhoek is lichtgrijs-oker, leemblubber, met omgeploegde rood-besmeurde kluiten/tanden: het lijkt perspectiefloos voorploegen in de modder. De rechter bovenhoek is opener, weidser, ruimte biedend, zachter van kleur. Toch zien we daar ook aanwijzingen voor regen, regenstrijmen die kennelijk als maar terugkeren.

De drie puntjes na het woord 'omwerken' krommen niet mee met de tekst en de strepen in het beeld daaronder, waardoor ze suggereren het beeld te verlaten. Ze brengen je buiten het beeld, in de wereld van

de toeschouwer. De tekst gaat naar zijn toekomstige lezer/kijker/gespreksgenoot en zoekt verbondenheid. De tekst gaat door met het verlangen, de verzuchting, de hoop en tegelijk de overtuiging, dat die herkenning in andere tijd en op andere plaats er zal zijn: de hemel, de hemel, je Buonarotti! Uitroepteken. Dit onderdeel van de tekst ligt stabiel, als fundament. Het vertegenwoordigt de verbinding via de cultuur met de eeuwige inspiratiebronnen.

De blauwe strepen in de bovenste helft van het beeld suggereren de watergolven die de stad overspoelen, verdoezeld door de wolkenlucht, overgaand in die wolken: een waterkringloop van terugkerende bedreigingen.

De zachtheid van de kleuren, de voorzichtigheid van de vormen is gekozen om niet af te stoten. Het besef van de werking van tegenstrijdigheden: er maar op vertrouwen dat de pijn die het individuele overstijgt, tóch zal worden herkend wanneer oppervlakkigheid en gebrek aan wil tot aandacht wordt verlaten. De nuancering, het nastreven van schoonheid, het koppig blijven zoeken naar een heilvoller bestemming, is de inzet.

Om weerwoord te geven heb je ruimte nodig, adem, afstand, die zich in een zekere leegheid manifesteert: weinig vaste omlijning. Des te scherper zijn de beelden en de gedachten die in de teksten naar buiten komen.

Aantekeningen bij Weer-woord nr.II 'een vervloekte naad, een onzinnige onderneming...' (Stanza 3)

Net zoals in nr.1 wordt in de tekst gewag gemaakt van zware omstandigheden en van de overtuigende uitspraak: ik moet leven ... voor ik sterf. De wens om nog even met de mensen te spelen, de wil tot leven is zo sterk, dat je je aan de afschuwelijke toestand probeert aan te passen.

De mistige, weemoedige sfeer van herfst, het verval, het afscheid van het leven in het verschiet. De afgevallen bladeren zullen humus vormen, vruchtbare grond makend.

'...en in mijn stem, na de ademnood, /klinkt de aarde, mijn laatste wapen, /de droge vochtigheid van hectaren zwarte aarde' (Stanza 8). Die bron, de vruchtbare aarde, zou die opdrogen?

Het desolate van herfstlandschap past goed bij troosteloze omstandigheden. Het versterkt het gevoel van moed om daarin door te leven, het gevoel van vertedering bij de wens om nog bij de mensen te willen zijn en te spelen als een onbevangen kind. De zachtheid van dat beeld is gevat in een zachte kleurstelling.

De verspreiding van de bladeren suggereert de harde wind die waait. De mistflarden zijn als een monster met klauwen. De bomen gaan tegen de windrichting in, een krachtige tegenbeweging.

Aantekeningen bij Weer-woord nr. III 'Je ontnam me zeeën, aanloop, ruimte...'

De vurige tong is als een steen voor een grot (graf?, mond?) die tegen indringers, rovers, lijkschenners, moet beschermen. De vogel als boodschapper en voedselbrenger van het hogere is in verdekte kleur in de hoek te zien. De zwaluw als metafoor voor de dichtkunst bij Mandelstam. De vier stromen als opkrullende golfjes aan beide zijden van de steen/tong herinneren aan de ornamenten op Armeense grafstenen, Khatsjkars, die de grote rivieren verbeelden die uit het paradijs stromen: associatie met 'In den beginne was het woord'. "Steen" is de eerste dichtbundel van Mandelstam.

De voorstelling roept associaties op met iconen van profeet Elia, in de woestijn, later opgenomen in heilig vuur. Profeten zeggen de waarheid, die machthebbers onwelgevallig is.

De vorm van de tong/steen is krachtig, massief, niet om heen te komen: iets onverzettelijks, zoals een steen uit de hemel (Zie ook Weer-woord nr. VII).

Het rood van de tong is bloedrijk. Het rood van de steen: granietkleur, met andere associaties. 'De berg stroomt op mijn lippen aan'. (Armenië cyclus nr.8): letterlijk adembenemend. Het water staat me aan de lippen.

De onderbreking in het rood van de tong/steen laat ruimte voor die prachtige laatste zin: ademruimte, alsof de mond zich opent.

De vier elementen aarde, lucht, water en vuur zijn allemaal aanwezig: de tekst staat in het volle leven.

Het gedicht is vol eigenwaarde, een spottend weerwoord op Stalin's repressie. Een voorbeeld voor de moedigen van nu, zoals Navalny. Een aanmoediging, hoopgevend in tijden van opkomend rechtsextremisme en dictatuur. Het is als de flessenpost, in Mandelstams essay "de Gespreksgenoot": wie zal de boodschap vinden? Hij zal gevonden worden.

Aantekeningen Weer-woord nr. IV 'Goudstaven van Romeinse nachten...'

Goethe's reis naar Rome was inspiratiebron voor Mandelstam, die in Italië en Griekenland het centrum van humanisme, van Europese cultuur zag waar hij naar verlangde. Mandelstam schreef een essay over Goethe.

In Venetië hoorde Goethe de gondeliers liederen van Tasso zingen. De renaissance dichter is door het volk eeuwenlang gewaardeerd gebleven. De machthebbers van destijds hielden hem als een ketter gevangen en brachten hem om. Het volk wilde hem, die in de nacht was gedood, met een rozenkrans eren. De lucht van de heuvels is bezwangerd van rozengeur. 'De wind die uit de antieke grafmonumenten waait, gaat over rozenheuvels, doordrongen van de heerlijke geur. Ze vertellen over het leven met onuitsprekelijke tederheid.' Goethe verheugt zich over de nabijheid van de dichter tot het volk, waar kunst en leven onafscheidelijk zijn. Ze bewaren de gedichten en liederen. Goethe wilde met zijn reis nog éénmaal zijn ziel vullen, die verlangt naar de schone kunsten, om dan gelaafd terug te keren naar zijn mechanische tijd van nuttigheid en noodzakelijkheid. Mandelstam was onder de indruk van Goethe's ervaring in Italië.

'Werkelijk proza is dissonant, oneindig, veelstemmigheid, contrapunt.' (Essay van O.M. over Bjely). 'Er is maar 1 leven in al zijn verschijningsvormen. Alles moet je proberen, leren begrijpen en je over alles verheugen.' 'Vrije poëzie die haar kracht haalt uit wat het volk doet, zal de verstarring overwinnen. Het streven naar groei en grootheid is niet klein te krijgen.' 'Het handschrift van Goethe is vol van de wildste bewegingen en tegelijk harmonisch, alsof er een zwerm zwaluwen licht en krachtig over de bladzijden vliegt.' (Essay over Goethe)

In de druk zie je opnieuw meerdere gezichtspunten, perspectieven. De roos met de doornenkroon in het centrum, links de magnolia als weemoedige, terugblikkende, prille lentebloem. Rechts de zwaan die over golven van grafstenen wegzweemt naar het vage, onbekende, waar de kleur uit verdwijnt: zwanenzang? De meeste kleuren zijn links, de roos staat centraal, in vreemd evenwicht met zoveel mist en leegte rechts. Het evenwicht wordt versterkt door de tekst daarboven, het gedicht.

Denk ook aan het plukken van een roos (Armenië cyclus nr. 5): het concrete handelen in het hier en nu is verbonden met Bijbelse connotatie.

Hoe problematisch is het isolement in ballingschap: het verlangen is groot naar een levend kunstmilieu, zoals Goethe dat in Italië vond: de kunstenaar en het volk waren één, de gondelier zingt Tasso. Mandelstam wil ook met die denkbeeldige reis nog éénmaal zijn ziel vullen met schone kunsten, want de schoonheid overleeft de tijd. Zie ook het gedicht: 'Niet vergelijken: wie leeft is niet te vergelijken. ... Waar er voor mij meer hemel is wil ik zwerven—/maar heldere weemoed weerhoudt me te gaan/van de nog jonge heuvels van Voronezj/naar die van alle mensen, de stralende Toscaanse.' 1937

Onder de doornenkroon is een soort tent, een rudimentair huis, weergegeven. Het brengt in gedachten het gedicht 'Ik schrijf het in het klad...' (O.M. 9-3-1937 V), waarin staat te lezen: ...'vergeten we vaak/ dat de plek om de hemel gelukkig te bewaren/ een huis is om heel ons leven mee te dragen.'

Opnieuw het zachte grijs van de wolken, die komen en gaan als weemoedig gegeven. De openheid van het beeld correspondeert met 'buiten de wet is er een leven met véél bodems.' Een optimistische, ruimte biedende inspiratie en tot actie oproepende zin: maak er wat van, laat je inspireren door je 'gespreksgenoten'.

De plek van het woord "leven": er is een lichte opening in de wolken, vlak bij de roos en de zwaan. Het is het middelpunt van de druk.

Deze druk is het middelpunt van deze Weer-woord serie, biedt hoop, goede moed.

Aantekeningen Weerwoord nr. V 'Ik sta in het hart van de eeuw, de weg onduidelijk...'

In de linker onder-hoek, in het kopergroen, aanduidingen van dezelfde golven/ grafstenen als bij de vorige druk (nr. IV). Daarboven staat een kale levensboom, zoals we die kennen van grafzerken.

Het groen is in een soort half-cirkelvorm, als een indruk van een paardenhoefijzer in de modder. (Denk aan de 'kuilen koperkleurig water' in het gedicht 'Deze dierbare gist van de wereld...', 1937: ominieuze tekenen van doodsdreiging)

Het groen is nogal vlak (met weinig nuancering) gedrukt, om het gevoel van teruggehouden somberheid, verlatenheid, eenzaamheid in het beeld te proeven. Het voelt geknepen aan. De lichte variaties in het grijs, geel en oker dragen daaraan bij.

Het groen is een contrastkleur van rood, dat zo aanwezig is in druk nr. III. Tussen nr. III en nr. V ingeklemd, wordt het contrast met de openheid van nr. IV versterkt.

Er is geen omranding gedrukt, om de actualiteit van waarin we leven met het gedicht te verbinden.

'Mijn vrijheid is de pelgrimsstaf, de bedelstaf': op pad gaan naar het ongewisse: de verlossing in de dood doet leven, ook al is de wanhoop over waar het naar toe gaat uitputtend.

Het beeld van een profeet/ herder/dakloze/ verstotene is met slechts een paar lijnen en lichte vlekken weergegeven en u herkent hem! Het is de weemoedige gedachte dat we allemaal zwervers zijn op pad naar het onbepaalde, maar gewisse dood.

De zachte, stille en stabiele kleurenvlakken die de volgende druk (nr. VI) laat zien, versterkt de sfeer van verlatenheid in deze druk nr. V.

De opbouw van het beeld: het landschap en de figuur met de staf en de grillige boom, doet even denken aan een Chinese prent. Het Boeddhisme, het Oosten, staat bij Mandelstam voor despotisme.

De hoefijzervorm komt terug in de vorm van de grafstenen.

Qua sfeer is deze druk wel in contrast met de omliggende drukken. Het verloop van tijd in deze serie (1935-1937) is tekenend voor het zware bestaan waar je moedeloos van zou worden. De lengte van de voorstelling suggereert: uitstrekken, een lange weg van ploeteren te gaan.

Rondom de figuur is er nog wel licht.

Aantekeningen Weer-woord nr. VI 'Wat vertering en vervalsing weerstand bood...'

Het door gedwongen isolement in stilte weerstand bieden, staat als een edelmetalen steen in een bloederige branding.

De stem van de dichter in het stille werk, verbinding zoekend (ijzeren ploeg wordt zilver) met de literatuur, de cultuur, die ertoe doet, en die samenstroomt met de lotgenoten, metgezellen, gespreksgenoten die hij "opdiept" uit de vele lagen dan vruchtbare aarde, de vette klei. Al die lagen resoneren, rusten, liggen met zaden die ontkiemen als de tijd rijp is. De vlaktes van Voronezj, het verbanningsoord: in 'Alleen staar ik de vorst in het gezicht, ... de vlakte, het ademend wonder.' 1937

De kleuren zijn opnieuw zacht. Alles ligt. De zilvergrijze tekstplaat is omstraald, zindert.

Is het stilte voor de storm? Is het overgave, verdiende rust? Het is standvastigheid als een steenblok. Denkend aan Mandelstam's eerste dichtbundel: Steen. Denkend aan het Acmeïsme, aan het gedicht 'Notre Dame'. Het kondigt ook stilletjes de volgende druk aan, de meteoriet: 'Als een steen uit de hemel,... geen oordeel kan het raken.' De rust in de druk nr. VI is tevens de opmaat voor de ruimtelijke beweeglijkheid van druk VII.

Associaties met zeegezichten (Oostzee, Baltische zee, [Matyoushin], Schiermonnikoog) waarbij ruimte en rust zo weldadig zijn. De zee kent z'n getijden en hoort bij die eeuwige watercirculatie, zoals ook de wolken (in nr. 0, I, II, IV, V en 8). De blauwe band onderaan geeft een gevoel van diepte, alsof alles uit de zee voortgekomen is, oneindig het stromend water, ondoorgrondelijk. Bij Mandelstam is water vaak een ominus teken, adembenemend benauwend. Het lichtblauw-grijs aan de horizon suggereert dat het onderste blauw verzacht is, naar het zilvergrijs neigend. Zo werkt het oxymoron: de tegenstellingen gaan samen en er komt iets nieuws uit.

De omkadering geeft stevigte, maakt concreet, al is de bovenrand subtiel, "luchtiger", en ontbreekt de onderrand vanwege de verbondenheid met de kijker.

Weer-woord VI is extra rustig, als een soort innerlijke rust, door het gevonden-zijn van de bestemming, het lot, de zingeving van leven in barre tijden: weerstand bieden én in rust werken.

De onrust van nr. V is kennelijk overwonnen, achtergelaten. De werveling in Weer-woord VII lijkt een onoverkomelijke opwinding, een openen van de hemel, een blik naar boven te worden na deze blik op de eindeloze, uitgestrekte wereld. De verandering van het ominuze kopergroen van nr. V naar het zilvergrijs geeft betekenis van groei, vooruitgang, van het overwinnen door het humane, van nr. VI, dat overgaat in het hemelse van nr. VII.

Het gedicht van nr. VI wordt bij Mandelstam voorafgegaan door het gedicht 'Niet vergelijken, wie leeft is niet te vergelijken....' waarin hij in het reine komt met zijn door hem verafschuwde 'Stalin-ode'. En accepteert dat hij in zijn verbanningsoord Voronezj is en zich verbonden kan weten met de Toscaanse heuvels, die al-menselijke, en verlangt naar het zwerven waar meer hemel is.

Aantekeningen Weer-woord nr. VII : 'Als een steen uit de hemel...'

De oneindige ruimte van creatie is niet te stoppen. De stroom van het wezenlijke biedt hoop, daarop heeft de bedreigende macht geen greep. Het biedt dus alle perspectief, dus het 'verwijdende zien'.

Het 'verwijdende zien' was ook al in nr. I als beeldopbouwsuggestie aanwezig. De serie lijkt rond.

De vorm van de tekst heeft overeenkomst met de tong/steen van nr. III. De afwezigheid van kleur suggereert stralend, hemels, alle kleur tezamen brengend, licht. Die lege centrale vorm, waar de tekst in staat, daarin kun je ook het portret van de dichter in fantaseren.

De beeltenis van de kleurenformatie lijkt op een explosie.

De kleurintensiteit is niet gelijk verdeeld: de "achtergrond-zwaarte" zit linksboven en suggereert de zwaarte van het leven (zoals ook bij nr. I). Rechtsboven lijkt er een strand-zee-lucht situatie welke uitdijt en de rust van nr. VI resoneert.

Nr. 8: 'Mij niet, jou niet, hùn behoort...'

Ook al happen de vissen naar adem, staat het water aan de lippen, de dichter zoekt de mens en omgekeerd.

Kunst en leven zijn onafscheidelijk, stromend als eb en vloed. De opbouw van de tekst in het beeld is zoals golven die achter elkaar op de kust belanden, maar de omineuze grote golf dreigt O.M., XII-1936, te omspoelen.

Onder water schemert de Armeense berg Ararat, die na de zondvloed zal droogvallen om als symbool van het nieuwe leven te worden. Opnieuw mogen beginnen, onder alle kleuren van de regenboog. Mandelstam's Ararat zintuig.

Algemene notitie: Als ik de serie Weer-woord overzie, denk ik dat de kijker inspanning zal moeten leveren om de gedachtes achter het werk te ontwaren. De beelden zijn teruggehouden, subtiel, poëtisch, bedachtzaam, met veel associatiemogelijkheid. Alleen in nr. V is een mensfiguur te zien en verder is er vooral landschappelijk gesymboliseerde thematiek. Het is dus geen helder, krachtig, eenduidig statement, maar een zoektocht die niet wil afstoten maar verleiden om via de beelden de teksten te laten leven, ook in het hier en nu. Daarin is het aandeel van de teksten ruim. Ik zie de teksten wel als adequaat voor het zoeken naar een antwoord op de vraag: wat doen mensen tegen agressief, beestachtig beleid van hun regering. De geschiedenis van ernstige repressie, despotisme van een machtige clan naast de geschiedenis van dappere mensen die menslievendheid willen verdedigen en nastreven, toont het belang van het ware, levende woord. Weerwoord.